

تخریب اموال تاریخی و فرهنگی در حقوق جزای ایران

دکتر مسین میرمحمد صادقی
(دانشیار دانشکده حقوق دانشگاه شهید بهشتی و
رئیس دانشکده علوم قضایی و خدمات اداری)

و شخصی به نام «دمورگان» در راستای اجرای این قرارداد به ایران اعزام شد. به موجب همین قرارداد، لوح سنگی «قانون حمورابی»^(۱)، ضمن کاوشهای شهر شوش کشف و به موزه «لوور» پاریس انتقال داده شد. حتی گفته

مشاهده می‌شود. از جمله، در سال ۱۹۰۰ م، امتیاز انجام حفاریهای باستان‌شناسی رسماً به موجب قراردادی به دولت فرانسه واگذار شد و کنترل اشیای مکشوفه آنان توسط مأموران ایرانی حتی در داخل خاک ایران ممنوع گشت

ایران به عنوان یک کشور باستانی برخوردار از تاریخی کهن، آثار و ابنیه تاریخی فراوانی دارد که همواره مورد طمع بیگانگان و عوامل داخلی آنها بوده است. اوج این تهاجمات علیه آثار تاریخی و فرهنگی ایران در دوران قاجاریه

می‌شود که تنها در سال ۱۳۵۷ (آخرین سال حیات رژیم پهلوی)، سی گروه کارشناس از کشورهای مختلف غربی به کاوش در ایران مشغول بوده‌اند.^(۲) پس از پیروزی انقلاب نیز موارد متعددی از خرید و فروش و قاچاق قطعه‌های تاریخی و فرهنگی کشف شده است.

در راستای مبارزه با این نوع اقدامات غیرقانونی، دوازده ماده (۵۵۸ الی ۵۶۹) «قانون تعزیرات» مصوب سال ۱۳۷۵ (جانشین مواد ۴۶ و ۴۷ «قانون تعزیرات» مصوب سال ۱۳۶۲^(۳))، به تخریب اموال تاریخی و فرهنگی تخصیص داده شده‌اند. البته مواد دوازده گانه مذکور تنها به «تخریب» این اموال نمی‌پردازند، بلکه اعمالی چون سرقت، کاوش، خرید و فروش، قاچاق و تغییر دادن نحوه استفاده از آنها را نیز دربرمی‌گیرند و بنابراین، بهتر آن بود که این مواد تحت عنوان «جرایم علیه اموال تاریخی و فرهنگی» ذکر می‌شدند.

با توجه به این که این اموال بخشی از میراث فرهنگی کشور را تشکیل می‌دهند، جرایم ارتكابی علیه آنها را می‌توان علاوه بر جرم علیه اموال، از زمره جرایم علیه آسایش عمومی محسوب کرد.

به همین دلیل، بخشی از این جرایم حتی توسط خود مالک این اموال نیز قابل ارتکاب می‌باشند که از این میان جرایم مذکور در «قانون تعزیرات» طی مواد (۵۶۴) «راجع به تغییر ابنیه و تزیینات اماکن فرهنگی و تاریخی ثبت شده» و (۵۶۵) «راجع به انتقال بدون مجوز اموال فرهنگی و تاریخی ثبت شده» و (۵۶۶) «راجع به تغییر نحوه استفاده از اماکن فرهنگی و تاریخی ثبت شده برخلاف شئون اثر و بدون مجوز» قابل ذکر هستند. حتی - به نظر نگارنده - جرم موضوع ماده (۵۶۵)، تنها از سوی مالک قابل ارتکاب می‌باشد و اگر غیر مالک آن را مرتکب شود، مشمول عنوان انتقال مال غیر، که در حکم کلاهبرداری است،^(۴) اقرار خواهد گرفت.^(۵)

تنها تخفیفی که قانونگذار برای مالکینی که مرتکب جرایم مذکور در فصل نهم «قانون تعزیرات» می‌شوند پیش‌بینی کرده آن است که، بر طبق ماده (۵۶۹) «در کلیه مواد این فصل، در صورتی که ملک مورد تخریب ملک

ایران به عنوان یک

کشور باستانی برخوردار از

تاریخی کهن، آثار و ابنیه

تاریخی فراوانی دارد که

همواره مورد طمع

بیگانگان و عوامل داخلی

آنها بوده است. اوج این

تهاجمات علیه آثار

تاریخی و فرهنگی ایران در

دوران قاجاریه مشاهده

می‌شود

شخصی بوده و مالک از ثبت آن به عنوان آثار ملی بی‌اطلاع باشد، از مجازاتهای مقرر در مواد فوق معاف خواهد بود.» به نظر می‌رسد که در این ماده، واژه «تخریب» در مفهوم عام

آن به کار رفته و به کلیه جرایم مذکور در این فصل اشاره دارد. به علاوه، شاید تصویب این ماده تلاشی در جهت جلب نظر شورای نگهبان بوده است که قبلاً در پاسخ به استفساریه شورای عالی قضائی سابق اظهار داشته بود که «... قانون حفظ آثار ملی مصوب ۱۳۰۹ و اصلاحیه‌ها و الحاقات بعد از آن در جلسه مورخ ۱۳۶۱/۷/۱۷ فقهای شورای نگهبان مطرح و مورد بررسی قرار گرفت و شمول قانون نسبت به اموال شخصی به نظر اکثر آقایان فقهای شورا، مغایر موازین شرعی تشخیص داده شد». جهت پرهیز از اطاله کلام، از شرح تفصیلی تک‌تک مواد مذکور در فصل نهم خودداری می‌کنیم و تنها به تذکر مهم‌ترین نکات راجع به هر یک از این مواد و نیز به ذکر این انتقاد بسنده می‌کنیم که قانونگذار نباید هیچ‌یک از مواد دوازده گانه این فصل را در ماده (۷۲۷) به عنوان جرایم با ماهیت خصوصی مورد اشاره قرار می‌داد در حالی که، برعکس، همه آنها را در ماده (۷۲۷) به عنوان جرایم خصوصی ذکر کرده است. آنچه که از دامنه این اشکال می‌کاهد، وجود ماده (۵۶۷) است که به موجب آن، «در کلیه جرایم مذکور در این فصل سازمان میراث فرهنگی یا سایر دوایر دولتی، برحسب مورد، شاکی یا مدعی خصوصی محسوب می‌شوند». (۶) بنابر این می‌توان گفت که به‌رغم وجود ماده (۷۲۷)، این سازمانها و دوایر دولتی، حسب وظیفه رسمی خود، موظف به پیگیری موضوع بوده و حق عدم تعقیب، گذشت یا استرداد دعوا را ندارند.

در ذیل نکاتی چند در مورد هر یک از مواد دوازده گانه فصل نهم «قانون تعزیرات» مصوب سال ۱۳۷۵، ارائه می‌گردد.

ماده (۵۵۸)، به‌وارد آوردن خرابی به اماکن مذهبی، تاریخی ثبت شده در فهرست آثار ملی ایران و یا به لوازم منصوب یا موجود در آنها، به شرط آن که این لوازم مستقلاً نیز واجد حیثیت فرهنگی، تاریخی یا مذهبی باشند، پرداخته است. در این مورد ماده (۱) «قانون راجع به

زمره جرایم مقید است. به علاوه، به نظر می‌رسد که منظور از لطمه، لطمه‌های فیزیکی و عادی است (مثل این که بر اثر گودبرداری در نزدیکی تخت جمشید بخشی از کنگره‌های موجود بر روی دیوارها فرو ریزند)، نه این که

ماده (۵۶۱)، جرم «اقدام به خارج کردن اموال تاریخی، فرهنگی از کشور هر چند به قاجاق این گونه اموال می‌باشد، مثل این که شخصی اموال مذکور را به خارج پست کرده ولی مأمور پست آنها را کشف کند و یا در حین تفتیش چمدانهایش در گمرک، خروج این اموال توسط مأمور گمرک کشف و از خروج آنها جلوگیری شود. در این مورد ماده (۱۵) «آیین‌نامه اجرایی قانون معافیت ورود و صدور اشیای عتیقه و آثار فرهنگی و هنری اصیل و معتبر از حقوق و عوارض گمرکی» مصوب سال ۱۳۵۴، نیز قابل توجه است که به موجب آن، «صدور اشیای عتیقه ایرانی که طبق قانون حفظ آثار ملی و آیین‌نامه اجرایی آن در فهرست آثار ملی ثبت شده باشد و یا هنگام تقاضای صدور و معاینه آنها معلوم شود که از نظر اهمیت می‌توان آنها را در عداد آثار ملی ثبت نمود ممنوع است، ولی صدور بقیه اشیای با رعایت این آیین‌نامه آزاد است.»

تبصره ماده (۵۶۱)، تشخیص ماهیت تاریخی، فرهنگی اموال را برعهده سازمان میراث فرهنگی کشور گذاشته است. ماده (۵۶۲)، به جرم حفاری (به معنی کندن) و کاوش (مثلاً با وسایلی همچون ابزار گنج‌یابی)، به قصد تحصیل اموال تاریخی و فرهنگی پرداخته و این عمل را جرم و قابل مجازات دانسته است. در صورت انجام حفاری در اماکن تاریخی و مذهبی، مرتکب به حداکثر مجازات محکوم خواهد شد. به نظر نمی‌رسد که برای شمول این ماده، به دست آوردن اموال تاریخی و فرهنگی ضرورت داشته باشد، بلکه صرف حفاری به این قصد کفایت می‌کند. (۱۰) تبصره ۱ ماده (۵۶۲)، تحصیل تصادفی اموال را در صورت عدم تحویل آنها، موجب ضبط اموال مکشوفه دانسته است. بدیهی است که تحصیل تصادفی، محدود به مواردی نیست که مال مثلاً، بر اثر وقوع بلایای آسمانی مثل زلزله، از دل زمین بیرون افتاده و

صرفاً صدمه معنوی به اثر تاریخی وارد آید (مثلاً با احداث یک برج بلند در حریم تخت جمشید ابهت بنای تخت جمشید از بین برود).

حفظ آثار ملی» مصوب سال ۱۳۰۹، قابل ذکر است که مطابق آن «کلیه آثار صنعتی و ابنیه و اماکن را که تا اختتام دوره سلسله زندیه در مملکت ایران احداث شده، اعم از منقول و غیر منقول، با رعایت ماده (۲) قانون می‌توان جزء آثار ملی ایران محسوب داشت و در تحت حفاظت و نظارت دولت می‌باشد.» مطابق ماده (۲) قانون مذکور، «دولت مکلف است از کلیه آثار ملی ایران که فعلاً معلوم و مشخص است و حیثیت تاریخی یا علمی یا صنعتی خاصی دارد، فهرستی ترتیب داده و بعدها هم هر چه از این آثار مکشوف شود ضمیمه فهرست مزبور بنماید. فهرست مزبور بعد از تنظیم، طبع شده و به اطلاع عامه خواهد رسید.»

ماده واحده «قانون ثبت آثار ملی» مصوب سال ۱۳۵۲، بر دامنه آثار ملی افزوده و اشعار داشته است: «به وزارت فرهنگ و هنر اجازه داده می‌شود، علاوه بر آثار مشمول قانون حفظ آثار ملی مصوب آبان ماه ۱۳۰۹، آثار غیر منقولی را که از نظر تاریخی یا شئون ملی واجد اهمیت باشد، صرف نظر از تاریخ ایجاد یا پیدایش آن، با تصویب شورای عالی فرهنگ و هنر در عداد آثار ملی مذکور در قانون مزبور به ثبت برساند. آثار مذکور در این ماده مشمول کلیه قوانین و مقررات مربوط به آثار ملی خواهد بود.»؛ لیکن متأسفانه، قانونگذار پس از انقلاب، بدون توجه به این ماده واحده، با بازنویسی «قانون مجازات عمومی» سابق، تنها به «قانون راجع به حفظ آثار ملی» اشاره کرده است.

ماده (۵۵۹)، به سرقت آثار فرهنگی و تاریخی از مکانهایی مثل موزه و سایر اماکن تحت حفاظت و نظارت دولت و نیز به جرم خرید یا اخفای این آثار پرداخته است. (۷)

ماده (۵۶۰)، به انجام عملیات در حریم (۸) آثار فرهنگی و تاریخی «مذکور در این ماده» (۹) پرداخته است. در صورتی که این گونه عملیات موجب تزلزل بنیان این آثار یا ورود خرابی و لطمه به آنها شود، مرتکب قابل مجازات می‌باشد. بدین ترتیب، این جرم از

حفاریهای مجاز، حاصل شده‌اند نیز باید واجد وصف مجرمانه باشد. مطابق قسمت اخیر تبصره، «هرگاه فروش اموال مذکور تحت هر عنوان از عناوین به‌طور مستقیم یا غیرمستقیم به اتباع خارجی صورت گیرد، مرتکب به حداکثر مجازات مقرر محکوم می‌شود.» تردیدی وجود ندارد که واژه مفرد «مرتکب» به کلمه «فروش» باز می‌گردد و بنابراین مجازات اشد، تنها بر فروشنده (که ممکن است ایرانی یا خارجی باشد) تحمیل می‌گردد و نه بر خریدار خارجی که مجازات معمول این جرم را خواهد داشت. همین‌طور، هرگاه فروشنده، اجناس را به یک ایرانی بفروشد اما بداند که وی دلال یک سفارتخانه خارجی برای خرید کالاهای عتیقه است، مشمول حداکثر مجازات قرار خواهد گرفت، چرا که در چنین حالتی فروش «به‌طور غیرمستقیم» به یک خارجی صورت گرفته است.

با توجه به این که این اموال بخشی از میراث فرهنگی کشور را تشکیل می‌دهند، جرایم ارتكابی علیه آنها را می‌توان علاوه بر جرم علیه اموال، از زمره جرایم علیه آسایش عمومی محسوب کرد

در اختیار فرد قرار گیرد، بلکه مواردی را نیز در بر می‌گیرد که فرد عامداً زمین را می‌کند ولی قصد وی نه تحصیل اموال تاریخی بلکه برای مثال، گودبرداری برای ساختمان‌سازی بوده است. ضمانت اجرای مذکور در تبصره ۱، برای بازداشتن افراد از نگه‌داشتن اموال تحصیلی کافی به‌نظر نمی‌رسد و جا داشت که مجازات دیگری نیز برای این قبیل افراد در نظر گرفته می‌شد.

تبصره ۲ «خرید و فروش اموال تاریخی و فرهنگی حاصله از حفاری غیرمجاز» را ممنوع دانسته و برای خریدار و فروشنده مجازات تعیین کرده است. به این تبصره، دو اشکال وارد است: اول این که تبصره باید به هرگونه «نقل و انتقال» اشاره می‌کرد و نه فقط به «خرید و فروش»؛ و دوم این که قید «غیرمجاز» برای حفاری، ضروری به‌نظر نمی‌رسد؛ چرا که نقل و انتقال اموال تاریخی و فرهنگی که حسب تصادف، مثلاً در نتیجه

تدوین شده است.
۲- ر. ک. نشریه میراث، انتشارات سازمان میراث فرهنگی کشور، شماره‌های ۱ الی ۵، همین‌طور ر. ک. حمیدرضا کرد، تخریب اموال دولتی (پایان‌نامه کارشناسی ارشد در دانشکده حقوق دانشگاه شهید بهشتی سال ۱۳۷۳)، ص ۳۱ به بعد.

۳- در قانون تعزیرات مصوب سال ۱۳۶۲، بسیاری از جرایم مختلف در بندهای نه‌گانه ماده (۴۷) مورد اشاره قرار گرفته بودند. تخصیص مواد جداگانه برای ذکر این جرایم در قانون تعزیرات مصوب سال ۱۳۷۵، کارمطلوبی بوده است.

۴- ر. ک. جرایم علیه اموال و مالکیت، اثر نگارنده مصص ۱۱۶-۱۱۷.

۵- جهت نظر مخالف (یعنی این که این جرم از سوی مالک و غیرمالک قابل ارتکاب است) ر. ک. عباس زراعت، شرح قانون مجازات اسلامی، جلد اول، ص ۲۸۲.

۶- در قانون تعزیرات مصوب سال ۱۳۶۲، به موجب تبصره ۲ ماده (۴۷)، وزارت ارشاد اسلامی شاکی یا مدعی خصوصی محسوب شده بود. قانونگذار در قانون سال ۱۳۷۵، در این مورد تغییر مطلوبی را ایجاد کرده است.

۷- جهت بحث راجع به این ماده، ر. ک. جرایم علیه اموال و مالکیت، اثر نگارنده، ص ۲۰۴.

۸- به موجب ماده (۱۳۶) قانون مدنی، منظور از حریم، مقداری از اراضی اطراف ملک است که برای کمال انتفاع از آن ضرورت دارد و کسی نمی‌تواند در این حریم عملیاتی انجام دهد که موجب تضرر صاحب حریم شود.

۹- عبارت «مذکور در این ماده»، در ماده (۵۶۰) اضافی به نظر می‌رسد، چرا که در ماده مورد بحث آثار فرهنگی و تاریخی خاصی مورد اشاره قرار نگرفته‌اند.

۱۰- به‌خبر زیر از روزنامه کیهان مورخ ۱۳۷۹/۴/۲۳، توجه کنید: «در جلسه بعدازظهر دیروز هیأت وزیران لایحه چگونگی جلوگیری از ساخت، واردات، خرید و فروش، نگهداری و استفاده از دستگاه فلزیاب پس از بحث و بررسی به تصویب رسید. هدف از تصویب این لایحه امکان برخورد قضائی با استفاده‌کنندگان غیرمجاز از دستگاههای فلزیاب و کسانی که برای مقاصد سودجویانه به غارت گنجینه‌های فرهنگی کشور می‌پردازند، می‌باشد. براساس این لایحه تولید، ورود و استفاده از فلزیاب منوط به صدور مجوز توسط سازمان میراث فرهنگی می‌باشد و برای استفاده کنندگان غیرمجاز از فلزیاب مجازاتهای سنگینی در نظر گرفته شده است.»

قانون دیگری که در سال ۱۹۷۹ م. به تصویب رسیده است، در بخش یک (۲۸)، ایراد خسارت به بناهای قدیمی، با علم به مورد حفاظت قرارداشتن آنها را موجب حبس تا دو سال دانسته است.

تبصره ماده (۵۶۱)،
تشخیص ماهیت تاریخی،
فرهنگی اموال را برعهده
سازمان میراث فرهنگی
کشور گذاشته است. ماده
(۵۶۲)، به جهت مفار
(به معنی گندن) و کاهش
مثلاً با وسایلی همچون ابزار
گنجیابی، به قصد تمصیل
اموال تاریخی و فرهنگی
پرداخته و این عمل را جرم و
قابل مجازات دانسته است

پی‌نوشتها:

۱- قانون حمورابی قدیمی‌ترین قانون نوشته بشر است که توسط حمورابی، ششمین و بزرگترین پادشاه سلسله اول دولت بابل که حدود بیست قرن قبل از میلاد سلطنت می‌کرد،

به نظر می‌رسد که ماده (۵۶۲) و تبصره‌های آن، «لایحه قانونی راجع به جلوگیری از انجام اعمال حفاریهای غیرمجاز و کاوش به قصد به دست آوردن اشیای عتیقه و آثار تاریخی که بر اثر ضوابط بین‌المللی مدت یکصد سال یا بیشتر از تاریخ ایجاد یا ساخت آن گذشته باشد» مصوب سال ۱۳۵۸ را نسخ کرده است.

ماده (۵۶۳)، به تجاوز به اراضی و اماکن تاریخی و مذهبی ثبت شده که مالک خصوصی ندارند، پرداخته است. اعمال مجازات مذکور در ماده، مشروط بر آن است که سازمان میراث فرهنگی کشور حدود مشخصات این قبیل اماکن را قبلاً تعیین و علامتگذاری کرده باشد. به نظر می‌رسد که بهتر بود قانونگذار، به جای این شرط، علم مرتکب در مورد ثبت شده بودن اماکن مذکور را برای شمول ماده لازم و کافی می‌دانست.

ماده (۵۶۴)، به تعمیر، تغییر و تجدید بنای بدون مجوز اماکن فرهنگی و تاریخی ثبت شده پرداخته است، بدیهی است ارتکاب این جرم از سوی مالک نیز قابل تصور می‌باشد.

ماده (۵۶۵)، به انتقال بدون مجوز این‌گونه اموال و ماده (۵۶۶)، به تغییر نحوه استفاده از آنها برخلاف شئون اثر پرداخته و برای این‌گونه اعمال، مجازاتهایی را تعیین کرده‌اند.

ماده (۵۶۸)، به حالتی پرداخته است که جرایم مذکور در این فصل به وسیله اشخاص حقوقی انجام شوند که در چنین صورتی، مدیر و مسئول دستوردهنده، به مجازات مقرر محکوم خواهد شد.

در پایان اشاره‌ای به موضع حقوق انگلستان مفید به نظر می‌رسد. در این کشور، مطابق بخش هفت، «قانون طراحی ساختمانهای ثبت شده و مناطق مورد حفاظت» مصوب سال ۱۹۹۰ م. مداخله در ساختمانهای ثبت شده، اعم از تخریب، تغییر یا توسعه دادن آنها، موجب حبس تا یک‌سال شناخته شده است.